

RUCH LUDOWY W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Pod koniec II Rzeczypospolitej Stronnictwo Ludowe należało do głównych sił politycznych. W 1938 r. w jego szeregach było ponad 150 tys. osób. Zwierzchność stronnictwa uznawał liczący ok. 100 tys. członków Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”. Ostro krytykując rządzących krajem, deklarowano gotowość do najwyższych ofiar w obronie zagrożonej ojczyzny. W maju 1939 r., po przerwie spowodowanej emigracją polityczną, ponownie na czele ugrupowania stanął Wincenty Witos.

Zajęcie ziem polskich przez III Rzeszę i ZSRS oraz masowe represje najeźdźców uniemożliwiły dalszą działalność naczelnych władz stronnictwa. Przywódcy SL zostali aresztowani przez gestapo albo NKWD, udali się na emigrację lub (jak sekretarz naczelny) byli odcięci od głównych ośrodków ruchu ludowego. Już w 1939 r. w wielu rejonach kraju (np. w Lwowskiem) działacze podjęli próby odbudowy struktur stronnictwa. Równoległe dużą aktywność w tym względzie przejawiali działacze Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”. Do odbudowy władz centralnych stronnictwa w nowych warunkach doszło jednak później niż w wypadku pozostałych głównych ugrupowań politycznych (narodowców, socjalistów czy chadecji). Sytuacja organizacyjna, zasługi dla ruchu ludowego i autorytet wysunęły na czoło ludowców pozostającego w kraju byłego prezesa SL i marszałka sejmu Macieja Rataja. Z jego inicjatywy podjęto działania mające w przyszłości doprowadzić do odbudowy centralnych władz ugrupowania. W lutym 1940 r. odbyła się w Lublinie konferencja przedstawicieli SL i Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”. Powołano tymczasowe władze centralne. Decyzje zapadłe na konferencji zaakceptowali Rataj i działacze Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”. Odtąd kierownictwo ruchu ludowego w kraju przejęło Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego. Nowa nazwa miała podkreślać szerszy zasięg organizacji i dawać jej podstawę do występowania w roli reprezentanta wszystkich chłopów. Od jednego z kryptonimów – „Roch” (Ruch Oporu Chłopów) – ugrupowanie nazywane jest często Stronnictwem Ludowym „Roch”¹. Przewodniczącym Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego został Rataj. Po jego aresztowaniu w marcu 1940 r. na czele stronnictwa stanęli Stanisław Osiecki, Kazimierz Bagiński i Józef Niecko. Do ścisłego kierownictwa należeli także Józef Grudziński i Stanisław Mierzwa². Ze stronnictwem połączyła się część Chłopskiej Organizacji Wolności „Raclawice” i Związek Pracy Ludowej „Orka”.

Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego działało w Warszawie. Jego organami wykonawczymi były komisje i wydziały. Zajmowały się programem stronnictwa i planami reform

¹ Stronnictwo Ludowe „Roch” i jego siła zbrojna doczekało się kilkudziesięciu opracowań w skali ogólnopolskiej i regionalnej, słowników biograficznych, licznych wspomnień i edycji źródłowych. Spośród badaczy zajmujących się tą problematyką trzeba wymienić m.in.: Romana Buczka, Janusza Gmitruka, Kazimierza Przybysza, Józefa Ryszarda Szaflika, Andrzeja Wojtasa oraz Stanisława Dąbrowskiego, Tadeusza Doroszuka, Alinę Fitową, Jerzego Markiewicza, Piotra Matusaka, Henryka Czesława Micińskiego, Weronikę Wilbik-Jaguszynową, Witolda Wojdyło.

² Najszerszej o tej postaci: A. Fitowa, *Stanisław Mierzwa „Słomka” na tle swoich czasów*, Wierchosławice 1994.

państwa po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, propagowaniem ich przez wydawnictwa i kolportaż, współpracą z Delegaturą Rządu na Kraj, doraźną pomocą dla ofiar terroru okupantów, zbieraniem informacji o warunkach życia w okupowanym kraju, tajnym nauczaniem, działalnością ideowo-wychowawczą, problematyką młodzieżową i organizowaniem samokształcenia.

Na ziemiach polskich powołano zarządy okręgowe, powiatowe, miejskie i gminne. Inspirowaniem wielokierunkowej działalności stronnictwa na niższych szczeblach organizacyjnych zajmowały się komisje lub wydziały. Na szczeblu regionalnym najsilniejszą pozycję w SL „Roch” miał okręg małopolski, jako jedyny posiadający własnego reprezentanta w Centralnym Kierownictwie Ruchu Ludowego³. Dużą rolę w strukturach stronnictwa niższego szczebla odgrywali ludzie młodzi, wywodzący się z przedwojennych „Wici”. Częściowo wynikało to z warunków konspiracyjnych, utrudniających aktywność znanym na poziomie lokalnym działaczom z czasów II Rzeczypospolitej. Masowe deportacje ludności polskiej oraz inwigilacja przez NKWD podziemia niepodległościowego na terenie zajęтым przez Armię Czerwoną, wymusiły rychłe zawieszenie tam działalności organizacyjnej. Odbudowa struktur na tym terenie nastąpiła po zajęciu wschodnich ziem Rzeczypospolitej przez III Rzeszę.

Stronnictwo było najliczniejszą partią polityczną w okupowanej Polsce. Wiosną 1941 r. tylko na terenie Polski centralnej istniało 100 zarządów powiatowych, niemal 700 gminnych i ponad 3700 wiejskich. Do końca okupacji SL „Roch” objęło swą działalnością w kraju 160 powiatów, ok. 1 tys. gmin i ponad 8 tys. gromad.

Ludowcy stworzyli także struktury na emigracji. Najpierw powstała w Paryżu, w którym przebywał wówczas polski rząd, Grupa Zagraniczna Stronnictwa Ludowego. Sytuacja uległa zmianie po przyjeździe Stanisława Mikołajczyka do Paryża. Przejął on inicjatywę i utworzył pod swym kierownictwem Komitet Zagraniczny SL, który po nawiązaniu kontaktów z Centralnym Kierownictwem Ruchu Ludowego działał jako emigracyjne przedstawicielstwo SL „Roch”. W okresie wojny kilkakrotnie dochodziło do jego reorganizacji: najpierw po ewakuacji polskich władz państwowych do Londynu, a później po odrzuceniu przez dużą część emigracji zawartego w 1941 r. układu Sikorski-Majski oraz przez część członków SL polityki Mikołajczyka wobec Józefa Stalina i ustaleń konferencji mocarstw w Jałcie.

Nie były to bynajmniej jedyne struktury stronnictwa na emigracji. W listopadzie 1941 r. powstały struktury SL „Roch” przy ambasadzie Polski w Kujbyszewie. Szerszą działalność ludowcy rozwinęli po ewakuacji żołnierzy i ludności polskiej z ZSRS w 1942 r. W Teheranie powstał Komitet Polityczny Stronnictwa Ludowego. Działalność ludowców w Iranie,

Fot. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego

Ćwiczenia żołnierzy BCH w lesie Żelazna. Na pierwszym planie od lewej Roman Szaniawski i Feliks Robak, maj 1944 r.

³ Szerzej na jego temat: A. Fitowa, J. Marcinkowski, *Ruch Ludowy w Małopolsce i na Śląsku 1939–1945. Ludzie, myśl programowa, praca konspiracyjna*, Warszawa 1987.

Fot. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego

Zakończenie kursu szkoły podchorążych.
Msza polowa, 28 czerwca 1944 r.

ziemnego – Kierownictwie Walki Podziemnej; Krajowej Radzie Ministrów; Kierownictwie Walki Cywilnej. Z ramienia ludowców Jan Piekalkiewicz⁵ i Stefan Korboński pełnili funkcję Delegata Rządu RP na Kraj. Stronictwo zostało współautorem deklaracji „O co walczy Naród Polski” (15 marca 1944 r.) nazywanej wówczas m.in. Ogólnonarodowym Programem Przebudowy.

Wobec obu okupantów władze SL „Roch” zajmowały wrogie stanowisko. W konflikcie powstałym na emigracji po zawarciu układu Sikorski-Majski opowiedziało się jednak za premierem rządu. Przekonywano: „wszyscy jesteśmy przeciwnikami bolszewizmu, ustroju sowieckiego, sowieckim metodom gospodarki i rządów, a niemniej współdziałanie militarne z Moskwą uważamy za konieczne”⁶. Odtąd stronictwo było najważniejszą podporą gabinetu Władysława Sikorskiego. Polityka ta poważnie wzmocniła jego pozycję w strukturach rządowych w Londynie i strukturach Polskiego Państwa Podziemnego w kraju. Wicepremierem i ministrem spraw wewnętrznych został Mikołajczyk. W 1942 r. jego pozycję umocniło wybranie go na przewodniczącego Międzynarodowej Unii Chłopskiej. W lipcu 1943 r. dotychczasowy wicepremier został szefem rządu. Sukcesy Armii Czerwonej na froncie wschodnim stawiały jednak rząd Mikołajczyka w coraz trudniejszej sytuacji wobec żądań Stalina.

Komuniści próbowali pozyskać ludowców jako sojusznika⁷. Działania te skazane były na niepowodzenie. Stronictwo słusznie uważało PPR za partię pracującą „dla Rosji Sowieckiej w myśl jej interesów i rozkazów”⁸. Komuniści powołali więc własne, bardzo rachityczne stronictwo o propagandowo nośnej nazwie Stronictwo Ludowe „Wola Ludu”, bazujące na oddelegowanych tam członkach PPR i nielicznej grupie działaczy ludowych popierających

⁴ R. Buczek, *Stronictwo Ludowe w latach 1939–1945*, Londyn 1975, s. 445.

⁵ Ostatnio jego postać przypomniał Janusz Gmitruk, *Jan Piekalkiewicz bohater zapomniany*, Warszawa 2009.

⁶ A. Wojtas, *Działalność polityczna ludowców w okresie II wojny światowej*, t. 1, Warszawa 1979, s. 122.

⁷ Ówczesną politykę wobec ruchu ludowego szeroko opisał m.in. M. Nadolski, *Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941–1956. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 25–104.

⁸ A. Wojtas, *op.cit.*, t. 1, s. 230.

Krajową Radę Narodową. Po przekroczeniu przez Armię Czerwoną Bugu, PPR, zawłaszczając przedwojenne nazwy, zainspirowała i nadzorowała powstanie kolejnych rachitycznych organizacji: Stronnictwa Ludowego, zwanego przez przeciwników „lubelskim”⁹, i Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”. Stronnictwo Ludowe „Roch” zalecało członkom, by nie włączali się w działalność tych struktur, gdyż ich inicjatorzy „w podstępny sposób usiłują podszywać się pod sztandary ruchu ludowego, zroszone chłopską krwią w 50-letniej walce o prawo i wolność”¹⁰.

Przebieg Powstania Warszawskiego spowodował utratę łączności i rozproszenie działaczy kierujących SL „Roch”. Kryzys został przewyciężony dzięki inicjatywie władz okręgowych. Równocześnie coraz trudniejsza była sytuacja rządu kierowanego przez ludowców. Nie udało się dojść do porozumienia ze Stalinem w sprawie granic wschodnich Polski i utworzenia rządu w kraju ani zmniejszyć sprzeciwów na emigracji wobec prowadzonej przez gabinet polityki w stosunku do Moskwy. Sytuacja ta wymusiła w listopadzie 1944 r. dymisję Rady Ministrów. Stronnictwo zbojkotowało nowy rząd tworzony przez socjalistę Tomasza Arciszewskiego. Rychło postawiono mu ultimatum – żądano jego ustąpienia i powołania na powrót rządu Mikołajczyka. Ultimatum zostało odrzucone. Władze SL „Roch” znajdowały się pod rosnącą presją działaczy niższych szczebli. Część ludowców nie pozostała bowiem bezczynna wobec działań komunistów przejmujących rządy w Polsce przy pomocy Armii Czerwonej i na skutek terroru NKWD. Ujawnili się i próbowali przejąć realną władzę na poziomie lokalnym. Spotykały ich represje albo próby podporządkowania lubelskiemu SL.

Po decyzji mocarstw wyrażonej na konferencji w Jałcie, 15 marca 1945 r., na ogólnopolskiej konferencji stronnictwa podjęto decyzję o ujawnieniu się. Oficjalnie miało to nastąpić 2 kwietnia. Tymczasem 27 i 28 marca NKWD aresztowało szesnastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, w tym trzech ludowców. Ostatecznie w maju 1945 r., po nieudanej próbie oderwania od rządu Arciszewskiego Delegatury Rządu na Kraj i Rady Jedności Narodowej, SL „Roch” wycofało się ze struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Władze stronnictwa uważały, że sytuacja w kraju jest „typową okupacją nieprzyjacielskiego terenu”. Podkreślano, że „rząd komunistyczny nie tylko, że zwalcza i niszczy demokrację polską, ale, co straszniejsze, wbrew woli i wbrew najistotniejszym interesom całego narodu, rezygnuje z niepodległości Polski”¹¹. Wstrzymano zatem planowane ujawnianie struktur, licząc, że w efekcie negocjacji w Moskwie SL „Roch” uzyska mocną pozycję w rządzie i w jego organach w terenie. Mimo tylko częściowego spełnienia tych oczekiwań, w lipcu 1945 r. nastąpiło ujawnienie władz centralnych stronnictwa, a we wrześniu Komendy Głównej jego siły zbrojne – Batalionów Chłopskich¹².

W czasie wojny w swym programie SL „Roch” na pierwszy plan wysuwało walkę o wyzwolenie kraju. Podjęło różnorodne działania dla wzmocnienia ducha patriotycznego. Duże znaczenie miał tu kolportaż informacji o sytuacji w kraju i za granicą. Tylko do lipca 1941 r.,

⁹ Najważniejszym opracowaniem na jego temat pozostaje książka A. Mieczkowskiego, *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944–1949*, Lublin 1987.

¹⁰ R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992, s. 15–16.

¹¹ Oba cytaty za: M. Korcuć, *Zostańcie wierni tylko Polsce... Niepodległościowe oddziały partyzanckie w Krakowskim (1944–1947)*, Kraków 2002, s. 190.

¹² Szerzej na ten temat m.in.: A. Fitowa, *Wychodzenie z konspiracji Stronnictwa Ludowego „Roch” i Batalionów Chłopskich po II wojnie światowej (w świetle dokumentów źródłowych)*, [w:] *Bataliony Chłopskie w ocenie współczesnej historiografii*, red. M. Pawlina-Meducka, Kielce 2001, s. 134.

Fot. Archiwum Zakładu Historii
Ruchu Ludowego

Odprawa dowódców placówek BCh z obwodu augustowskiego,
wrzesień 1944 r.

ły stanowić silne rodzinne gospodarstwa. Uznając chłopów za kluczową grupę społeczną, SL „Roch” przyznawało im prawo do dominującej roli politycznej w państwie. Opowiadano się za ustrojem parlamentarnym, demokratyzacją administracji, sądownictwa i szkolnictwa; szeroko rozbudowanymi samorządami; rozdziałem Kościoła od państwa; równością polityczną i przyznaniem szerokich swobód obywatelom. Siłę państwa miało zapewnić demokratycznie zorganizowane społeczeństwo, sprawnie działające władze, silna armia i prozachodnia polityka zagraniczna. By ułatwić zaspokajanie potrzeb ludności wiejskiej, postulowano rozwój krajowego przemysłu opartego na polskich surowcach. Planowano reformę rolną, rozwój spółdzielczości, upaństwowienie bogactw naturalnych oraz decentralizację i upaństwowienie wielu gałęzi przemysłu. Uważano, że powojenny ład europejski ma powstać z poszanowaniem zasad demokratycznych i równouprawnienia wszystkich państw¹³.

Początkowo władze SL „Roch” nie planowały powoływania własnej siły zbrojnej. Wojskowo przeszkoleni ludowcy przechodzili do dyspozycji Związku Walki Zbrojnej. Klęska Francji w walce z Niemcami, presja działaczy lokalnych, konflikty na tle ideowym ze strukturami ZWZ i obawy przed utratą wpływów na wsi spowodowały w 1940 r. zmianę tej decyzji. Komendantem Głównym „Straży Chłopskiej” przemianowanej później na Bataliony Chłopskie został Franciszek Kamiński. Pierwsze jednostki powstały w listopadzie 1940 r. Od 1941 r. rozwinęto na szeroką skalę działalność organizacyjną na szczeblu powiatów i gmin. Stronnictwo stworzyło największą siłę zbrojną podległą partii politycznej w czasie II wojny światowej. Bataliony objęły swymi działaniami niemal cały obszar II Rzeczypospolitej z wyjątkiem objętego masowymi wysiedleniami Pomorza, Wileńszczyzny¹⁴ i części Górnego Śląska. Chłopi stanowili w nich 94 proc. ich składu. Struktura organizacyjna wzorowana była

¹³ Więcej o tych zagadnieniach pisze m.in. K. Przybysz, *Polska myśl polityczna 1939–1945. Zarys problematyki*, Warszawa 2000.

¹⁴ Wynikało to z niewielkich wpływów SL na tym terenie w przededniu wojny (Z. Tomczonek, *Ruch ludowy na kresach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 1996, s. 224).

w zasadzie na przedwojennym podziale administracyjnym. Obejmowała 10 okręgów: warszawsko-miejski, warszawski-wojewódzki, poznański, kielecki¹⁵, lubelski¹⁶, łódzki, krakowsko-rzeszowsko-śląski¹⁷, białostocki, wołyński i lwowski (obejmujący wschodnią Galicję). Niższymi szczeblami organizacyjnymi były kolejno: obwody (powiaty), rejony (kilka gmin), gminy i gromady. Niekiedy tworzone też podokręgi. Obejmowały one po kilka powiatów. Terror okupanta sprawił, że w 1942 r. z członków oddziałów terytorialnych zaczęto tworzyć Oddziały Specjalne. Składały się z sekcji, drużyn i plutonów. Przeznaczono je do działań bojowo-dyweryyjnych. Ostatecznie Bataliony Chłopskie zostały podzielone na oddziały terytorialne (o charakterze milicyjnym) i taktyczne (o charakterze ściśle wojskowym). W praktyce do działań bojowych włączały się obie struktury. Ogółem utworzono około czterystu oddziałów specjalnych. W 1942 r. rozpoczęły działalność oddziały partyzanckie BCh. W czasie wojny powołano łącznie 73 jednostki partyzanckich sił zbrojnych SL „Roch”¹⁸.

Część oddziałów terytorialnych zasilila w latach 1944–1945 Państwowy Korpus Bezpieczeństwa oraz Straż Samorządową, podległe Delegaturze Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj. Struktury te miały stanowić załazek przyszłej policji państwowej. Tylko w okręgu lubelskim w 1944 r. w ich szeregach było ok. 6 tys. członków BCh i SL „Roch”¹⁹.

Dużo ważniejszą rolę w polityce ludowców spełniała Ludowa Straż Bezpieczeństwa. Utworzona w 1943 r. z najbardziej związanych z SL „Roch” żołnierzy BCh stanowiła niezależną od AK siłę zbrojną. Miała realizować interesy stronnictwa w czasie okupacji i w okresie wyzwania kraju. Zapewniała na terenie wsi porządek, samoobronę, ochronę struktur i działaczy SL „Roch”. Ludowa Straż Bezpieczeństwa na dużą skalę włączyła się do walki z Niemcami. W 1944 r. w jej szeregach było ok. 35 tys. osób.

Duże znaczenie władze SL „Roch” przywiązywały do organizowania łączności i szkolenia członków BCh. Ich poziom determinował bowiem możliwości i skuteczność działań. Ogółem jednostki siły zbrojnej ruchu ludowego wykonały w czasie II wojny światowej kilka tysięcy akcji. Spośród 830 potyczek i bitew, w których uczestniczyły oddziały podległe SL „Roch”, najważniejsze miały miejsce na objętej niemieckimi wysiedleniami Zamojszczyźnie – bitwy pod Wojdą (pow. zamojski); Zaboreczynem i Różą (pow. tomaszowski)²⁰. Działalność BCh w istotny sposób wpłynęła tam na zahamowanie pacyfikacji i przemieszczeń ludności. Pod koniec okupacji hitlerowskiej formacja liczyła ok. 160 tys. zaprzysiężonych żołnierzy. W połowie 1944 r. BCh działały na terenie 166 przedwojennych powiatów. Obejmowały

¹⁵ Szerzej na jego temat: J. Gmitruk, *Ku zwycięstwu. Konspiracyjny ruch ludowy na Kielecczyźnie 1939–1945*, Warszawa 2003; tam dalsza literatura.

¹⁶ Z nowszych publikacji np. T. Doroszuk, *Konspiracyjny ruch ludowy na Podlasiu 1940–1944*, Siedlce 2004; *idem, Bastiony Podlasia. Konspiracyjny ruch ludowy na Podlasiu 1939–1944*, Warszawa 2005.

¹⁷ Szerzej na jego temat: A. Fitowa, *Bataliony Chłopskie w Małopolsce 1939–1945. Działalność organizacyjna, polityczna i zbrojna*, Warszawa 1984.

¹⁸ P. Matusak, *Bataliony Chłopskie częścią Wojska Podziemnego 1939–1945*, [w:] *Prawda i pamięć o Batalionach Chłopskich. Materiały z konferencji naukowej*, red. M. Adamczyk, J. Gmitruk, Kielce–Warszawa 2006, s. 42.

¹⁹ H.C. Miciński, *Ludowe twierdze. Działalność Batalionów Chłopskich na terenie środkowej Lubelszczyzny 1940–1944*, Warszawa 2009, s. 428.

²⁰ Szerzej na temat okoliczności tych bitew pisał m.in. J. Gmitruk, *Powstanie Zamojskie*, Warszawa 2003; tam dalsza literatura przedmiotu.

wówczas swym zasięgiem większość gmin i gromad centralnej Polski. Straty BCh w czasie II wojny światowej ocenia się na ok. 10 tys. zabitych.

Celem akcji dywersyjnych siły zbrojnej SL „Roch” było wywołanie chaosu we wszystkich kontrolowanych przez okupanta dziedzinach życia na wsi. Starano się jednak tak prowadzić działania, by jak najmniej narażać mieszkańców na odwetowe represje Niemców. Kierownictwo BCh uważało także za konieczne oszczędzanie dla przyszłej Polski maszyn rolniczych, obiektów i urządzeń. Żołnierze tej formacji atakowali urzędy gminne, spółdzielnie rolniczo-handlowe i urzędy pracy w celu niszczenia ich akt i sprzętu; unieruchamiali mleczarne i gorzelnie; niszczyli bimbrownie, palili tartaki, by zmusić okupanta do zmniejszenia wycięcia lasów, rozpędzali organizowane przez Niemców spędy bydła i nierogacizny; przeprowadzali rekwizycje w majątkach niemieckich; sabotowali wezwania na przymusowe roboty do Rzeszy i organizowali na wsiach system alarmowy na wypadek obław i łapanek; rozbijali więzienia i areszty; odbijali więźniów z transportów; wykonywali kary chłosty na gorliwych niemieckich urzędnikach Niemcach i zajmowali się sabotażem przemysłowym. Ważne miejsce w Batalionach Chłopskich zajmowała także działalność wywiadowcza na potrzeby walki bieżącej, dywersja kolejowa oraz akcje przeciw środkom łączności wroga. Głównymi rejonami walki zbrojnej i sabotażowo-dywersyjnej były okręgi: lubelski, kielecki, krakowski, warszawski i lwowski. Mniejsza aktywność w pozostałej części kraju wynikała z trudniejszych warunków działania na terenach włączonych do Rzeszy i słabości struktur na obszarach mieszanych narodowościowo. W okręgach: wołyńskim, lwowskim, części krakowskiego i lubelskiego oddziały BCh współdziałały z AK w walkach z Ukraińską Powstańczą Armią – formacją kontrolowaną przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów.

Jednym z ważnych celów władz Związku Walki Zbrojnej, a następnie AK było scalenie pod swym dowództwem wszystkich wojskowych organizacji konspiracyjnych. Szczególnie miejsce wśród nich zajmowała najliczniejsza z nich – BCh. Akcja napotkała duże trudności zarówno na szczeblu lokalnym, jak i krajowym. Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego uzależniało jej postępy od zwiększenia wpływów ideowych i politycznych w AK.

Problemy na szczeblu lokalnym wynikały z ambicji, różnic politycznych i ideologicznych oraz z warunków konspiracyjnych. Zdaniem dużej części władz lokalnych i regionalnych „[AK nie budzi] zaufania ze względu na swój skład osobowy, postawę ideową, jak i dotychczasowe metody pracy konspiracyjnej, pociągające za sobą bez potrzeby zbyt wielkie ofiary w ludziach”²¹. Dopiero 30 maja 1943 r. ukazał się rozkaz dowódcy AK i okólnik Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego o wcieleniu oddziałów taktycznych BCh do AK. Stronnictwo Ludowe „Roch” starało się jednak, by wyłączone spod akcji, pozostające do jego dyspozycji oddziały terytorialne, „składały się w całej swej masie z elementu jak najściślej związanego z Ruchem pod względem ideologicznym, wypróbowanego w wierności nieposzlakowanego pod względem moralnym oraz zdecydowanego do każdej i ze wszystkimi walki o zapewnienie Ruchowi dominującego stanowiska w urzędowaniu Polski”²². Wobec problemów z realizacją scalania w lipcu 1944 r. Komenda Główna AK wydała rozkaz o ostatecznym zakończeniu akcji do 15 sierpnia 1944 r. Scalanie zahamowała niechęć lokalnych dowódców BCh i wybuch Powstania Warszawskiego. Ostatecznie akcja ta objęła ok. 50 tys. żołnierzy BCh. Wzięli oni udział w akcji „Burza” i weszli do dywizji AK na Kielecczyźnie, w Krakowskiem, Warszawskim i Łódzkim. Walczyli też w Powstaniu Warszawskim.

²¹ E. Duraczyński, *Polska 1939–1945. Dzieje polityczne*, Warszawa 1999, s. 303.

²² A. Wojtas, *op.cit.*, cz. 1, s. 248.

Stronnictwo różnymi drogami wpływało ideowo na swoich żołnierzy wcielonych do AK. Chciano uzyskać dzięki temu większy wpływ na całą formację. W jednym z rozkazów Komendant Główny BCh podkreślał: „Jesteśmy trzonem wojska polskiego nie tylko ze względu na liczbę, ale i ze względu na naszą postawę ideową, na naszą gotowość ponoszenia nieograniczonych ofiar w walce z okupantem, na naszą niezłomną wolę wywalczenia Polski i chłopskiego, polskiego urządzenia jej wolności. Wraz z szeregiem BCh do polskiego wojska wmaszerowały na zawsze ideały [budowanej przez ludowców] Polski”²³.

W ramach SL „Roch” powołano w 1942 r. Ludowy Związek Kobiet. Rozwijał on na wsi działalność kulturalno-oświatową, polityczną i charytatywną. Do pełnienia służby sanitarnej Batalionów Chłopskich i ludności cywilnej powołano Zielony Krzyż. Jego pracę koordynował Wydział Sanitarny Komendy Głównej BCh i kilkudziesięciu wybitnych lekarzy niezwiązanych przed wojną z ruchem ludowym. Wiosną 1944 r. w szeregach Zielonego Krzyża było 8 tys. sanitariuszek.

Stronnictwo pomagało także ludności miejskiej. Przykładowo w pow. łowickim już w 1940 r. dostarczano żywność biednym rodzinom robotniczym oraz żonom i dzieciom robotników aresztowanych przez okupanta lub wywiezionych do Rzeszy. Z czasem akcją pomocy zaczęło koordynować Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego. Przykładowo we wrześniu i październiku 1942 r. wydało ono okólnik nakazujący władzom lokalnym SL zajęcie się „aprowizacją inteligencji nie tylko ludowej, ale i tej, która prowadziła lub też prowadzi pracę pożyteczną dla państwa. Należy do prowadzenia tej akcji powołać specjalne osoby lub też odrębny komitet”²⁴. Pomagano m.in. pisarce Marii Dąbrowskiej, aktorowi i reżyserowi Stefanowi Jaraczowi czy wybitnemu uczonemu Tadeuszowi Kotarbińskiemu. Mimo olbrzymiego ryzyka wspierano też ludność żydowską²⁵. W listopadzie 1944 r. władze SL „Roch” wydały odezwę do chłopów, apelując o pomoc dla ludności wywiezionej z Warszawy: „Do was zwracamy się z gorącym wezwaniem, abyście po bratersku przyjęli tych, których dotknęło nieszczęście. Wojna jeszcze nie skończona podzielcie się kawałkiem chleba, dajcie kąt w izbie”²⁶.

Wbrew nadziejom wyzwolenie spod hitlerowskiej okupacji, zamiast władzy i budowy lepszej niż przedwojenna Polski, przyniosło ludowcom prześladowania i niepewne jutro. Rozpoczął się nowy niełatwy okres w dziejach Stronnictwa Ludowego „Roch”.

Odgruzowywanie drukarni SL „Roch” przy ul. Rycerskiej w Warszawie, 1945 r.

²³ Rozkaz Komendanta Głównego BCh na dzień święta ludowego z maja 1944, *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego 1939–1945*, t. IV, Warszawa 1966, s. 427.

²⁴ K. Przybysz, *Gdy wieś ratowała życie*, Warszawa 2001, s. 143.

²⁵ Na przykładzie jednej miejscowości pomoc chłopów wobec Żydów opisał ostatnio M. Szpytma, *Sprawiedliwi i ich świat. Markowa w fotografii Józefa Ulmy*, Warszawa 2007.

²⁶ K. Przybysz, *op. cit.*, s. 72.